

Научните изследвания за българо-хърватските културни и политически връзки през вековете на Института за балканистика с Център по тракология при Българската академия на науките

Светлозар Елдъров

проф., д.и.н., Институт за балканистика с Център по тракология към БАН,
ул. «Московска» 45, София 1000, България, sveldarov@abv.bg,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1000-8394>

Research into Bulgarian-Croatian cultural and political relationships over the centuries of the Institute of Balkan Studies with Center for Thracology at the Bulgarian Academy of Sciences

Svetlozar Eldarov

Prof., Dr.h.Sc., Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology BAS,
45 Moskovska Street, Sofia 1000, Bulgaria, veldarov@abv.bg,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1000-8394>

На фона на традиционната представа за миналото на Балканите, демонизирана с метафората за „барутния погреб“ и помрачена от войни и противоречия, всяка проява на добросъседство, взаимност и солидарност се откроява още по-ярко. Сред тях най-ярко и красиво със своите вековни традиции се открояват историческите връзки между българи и хървати. Наистина, и те започват с една война – през 927 г. войските на хърватския крал Томислав надделяват над дружините на българския цар Симеон. Тази първа българо-хърватска война остава и последна. В следващите вече близо единадесет века връзките между двата народа се развиват в руслото на политически и културни взаимоотношения, които са уникални не само за Балканите, но и за цяла Европа, и биха правили чест на европейската история, ако се познаваха в тяхната цялост и многообразие. Учените от Института за балканистика с Център по тракология (ИБЦТ) при Българската академия на науките (БАН) и техните колеги от институтите на Хърватската академия на науките и изкуствата (ХАНИ), които се занимават с тези проблеми, са си поставили за цел да служат именно на тази мисия – да допълват целостта и да разширяват многообразието на познанието ни за българо-хърватските отношения през вековете като част от културното наследство на Обединена Европа.

Тесните връзки между българските и хърватските учени хуманитаристи дават щедри плодове, защото поникват и черпят сила от братските взаимоотношения на двата народа още от епохата на националното възраждане. През изминалия ХХ век, макар и в ограничен обхват, се осъществяват контакти между български и хърватски историци и други учени-хуманитаристи в рамките на отношенията на между България, от една страна, и „първа“ и „втора“ Югославия, от друга. За съжаление те не се развиват при особено благоприятни условия предвид почти перманентното напрежение между двете държави чак до големите промени в началото на 90-те години. Тогава България се нареди сред първите страни, признали независимостта на Република Хърватия на 15 януари 1992 г. От тази година датират и дипломатическите отношения между двете страни. И двете държави имат обща външнополитическа ориентация, насочена към интеграция в Европейския съюз, като последователно стават негови членове – България през 2007, Хърватия през 2013 г.

На тази основа през 1997 г. е сключена Спогодба за научно сътрудничество и обмен между БАН и ХАНИ, която се превръща в институционалната основа за сътрудничеството между българските и хърватските учени. Заслугата на първопроходник на това поприще по право и по достойнство се пада на доц. Румяна Божилова, която още от началото на 80-те години на ХХ в. посвети своите интереси, труд и енергия на изучаването и популяризирането на българо-хърватските. Именно нейните задълбочени изследвания и установени контакти с хърватски колеги дават възможност с течение на годините в ИБЦТ да се роди и развие една уникална школа по хърватистика. Това обаче нямаше да стане възможно, ако научните интереси на доц. Румяна Божилова не бяха посрещнати със същата отзивчивост и колегиална подкрепа от проф. д.ист.н. Анте Гулин, ръководител на Отделението за исторически науки при Института за исторически и обществени науки към ХАНИ. Така през 1998 г. проектът „Извори, студии и помагала за хърватската история от VII до XIX век“ се превърна в институционална основа за развитието на научните връзки между учените хуманитаристи от двете академии. Оттогава приблизително през две години при взаимно гостуване се организират съвместни българо-хърватски научни конференции, чиито материали се публикувани в сборници. Така бяха създадени и трите основни традиции, върху които през годините се разгърна сътрудничеството на учените от двете страни: равнопоставеността на езиците, многообразието на темите и разширяването на човешкия и институционалния потенциал. В духа на кирило-методиевата идея, исторически присъща на двата народа, докладите се представят на български или хърватски език. Разширяването на тематичните кръгове съпътства всяка конференция и отразява богатството на историческите и културните връзки между българите и хърватите. Привличането на нови участници разширява колегиалната основа на научното сътрудничество осигурява възможност за среща на различни гледни точки и обмен на идеи.

През 2007 г. в рамките на Спогодбата за научно сътрудничество и обмен между БАН и ХАНИ се роди още един съвместен проект на тема „Приносът на интелектуалните и духовните елити в България и Хърватия за езиковото и културното многообразие на Европа“. Негов основател и ръководител от българска страна беше проф. д-р Лилия Кирова от ИБЦТ, която намери равностоен партньор в лицето на проф. д-р Хървойка Миханович-Салопек от Института за история на хърватската литература, театър и музика към ХАНИ. Учените от този проект всъщност още от самото начало на българо-хърватското научно сътрудничество са неизменни участници в българо-хърватските конференции и автори на студии и статии в съвместните сборници.

През 2009 г. ръководството на проекта проектът „Извори, студии и помагала за хърватската история от VII до XIX век“ от българска страна беше поето от автора на тези редове. През следващата година и от хърватска страна беше излъчен нов ръководител в лицето на проф. д.ист.н. Дамир Карбич, новият ръководител на Отделението за исторически науки. По взаимно съгласие проектът беше продължен под името „Българи и хървати в Югоизточна Европа от VII до XX век“. Приблизително по същото време промяна настъпи и в проекта „Приносът на интелектуалните и духовните елити в България и Хърватия за езиковото и културното многообразие на Европа“, чието ръководство от българска страна беше поето от доц. д-р Антоанета Балчева. Традицията на най-тясно взаимодействие между двата проекта продължава и до днес и отразява интердисциплинарния характер на академичното сътрудничество между българските и хърватските учени хуманитаристи.

На първо място значението на тези проекти за развитието на науката в двете страни и за взаимна популяризация на нашата история, е че дават възможност на български учени да осъществяват изследвания в архивохранилища и библиотеки в Хърватия, а хърватски учени да правят същото в България. Това става по линията на т.нар. „Еквивалентна безвалутна размяна“, по която съответния учен може да бъде командирован в партньорската страна за сметка на приемащата академия. От няколко години това е лимитирано до една седмица на година, преди това можеха да се ползват по две или дори повече седмици. Може да изглежда малко, но една седмица интензивна работа в чужди архиви и библиотеки е голям шанс за всеки български историк.

Хърватските архивохранилища и библиотеки все още пазят малко известни или напълно недокосвани свидетелства за българската история, които трябва да станат дос-

тояние на нашата историческа наука, за да бъдат популяризирани и утвърдени в националната памет.

Една такава съкровищница на документи за българската история е Държавния архив в Дубровник, който съхранява важна информация за политическите и търговските връзки между морската република и средновековната българска държава, които официално датират от времето на цар Иван Асен II (1230 г.). Немалка част от тях вече е направена достояние чрез изследванията на историците, много по-голяма още чака своите откриватели. Интересни следи за големия авторитет на българските владетелски династии сред аристокрацията в Далмация, просъществували дори след падането на България под османско владичество, могат да се открият и в други архивохранилища и библиотеки в този регион на Хърватия. От тази епоха особен интерес представляват документалните свидетелства за ролята на дубровнишките търговски колонии по българските земи. Още по-значима роля изиграват хърватските католическите мисионери от провинция „Сребърна Босна“, с които през XVII в. се открива нова глава в българската история, в която са изписани страниците за феномена Чипровци, за дипломатическите мисии на архиепископ Петър Парчевич, за първата българска старопечатна книга „Абагар“ на епископ Филип Станиславов и за Чипровското въстание (1688 г.). Неслучайно авторитетни учени като Иван Дуйчев или Васил Гюзелев твърдят, че без тези културни и религиозни връзки Седемнайстото столетие в нашата история нямаше да бъде това, което познаваме от историческата наука.

Такива интензивни и значими контакти, отразени в архивни документи, пътеписи, книги и други материали, съществуват между българи и хървати и в следващите столетия. Сред тях особено ярко със своите измерения и последици се откроява фигурата на Йосип Юрай Щросмйер (1815–1905), епископ Джаковско-Босненски и Сремски, една от най-авторитетните личности на Европейския югоизток през втората половина на XIX век. В съзнанието на българите от онази епоха той живее като символ на духовна взаимност и славянска солидарност. Благодарение на неговата подкрепа през 1861 г. в Загреб е отпечатан сборникът „Български народни песни“ на братята Димитър и Константин Миладинови, в хърватските училища са приети български стипендианти, а българската кауза за национално освобождение и обединение се сдобива с авторитетен застъпник. В неговата митрополитска архива в Джаково, но също така в архивохранилищата и библиотеките в Загреб и други хърватски градове се пазят ценни исторически документи и други материали за църковно-народната борба в епохата на Българското възраждане, за униатското движение, за борбите на българите за политическо освобождение.

От тази епоха като важно историческо свидетелство придобива значение периодичният печатът, чиято роля в следващите години и десетилетия все повече ще нараства. Хърватските вестници и списания хроникират първите стъпки на новоосвободената българска държава, Съединението и Сръбско-българската война през 1885 г. се превръщат в тяхна централна тема, българското националноосвободително движение в Македония трайно присъства по страниците им, а културният напредък на България и особено тесните връзки между двата народа въодушевяват хърватското общество. Със същия ентузиазъм и все така обективно хърватските вестници отразяват Балканската война през 1912–1913 г. Дори в периода между двете световни войни, когато сръбската доминация в Югославското кралство се опитва да прекъсне и отдалечи двата народа, най-добрите представители на хърватската наука и интелигенция остават верни на историческата истина и запазват българофилските си чувства. Може би най-яркото, но и най-непопулярното свидетелство за тази традиционна взаимност е петтомната хърватска енциклопедия, публикувана в годините на Втората световна война. В нея българската история и историята на българо-хърватските исторически връзки са документирани така изчерпателно и обективно, както никога след това.

Ето сега една кратка равностметка за дейността на двата проекта по Спогодбата за научно сътрудничество и обмен между БАН и ХАНИ през изминалите вече 22 години. Тя е най-доброто и обективно свидетелство за постигнатото от уникалната школа по хърватистика в нашия институт. Досега организирани 13 съвместни конференции при разменено гостуване между българските и хърватските учени. От тях са издадени 12 сборника от съвместните научни конференции (тринадесетият е в процес на комплектуване),

които съдържат 240 студии и статии с общ обем от близо 4000 страници – една истинска енциклопедия на политическите и културните взаимоотношения между двата народа. Със същите параметри се измерва и научната продукция на учените от ИБЦТ, които през годините са участвали и участват в двата българо-хърватски проекта. Тяхната авторска библиография е представена от 12 монографии, над 80 студии и статии, 20 превода и редица други публикации. Още по-важното е, че двата проекта станаха носители и на други инициативи, като изложби, концерти, публични беседи и медийни изяви, които допринасят за взаимното опознаване и културно обогатяване на двата народа. Такава е същността на нашата научна мисия – да обогатяваме познанието ни за българо-хърватските взаимоотношения през вековете като част от културното наследство на Обединена Европа.

Една приблизителна представа за облика на нашите съвместни издания дава най-новият сборник, който беше публикуван и представен през 2019 г. и в София, и в Загреб: *Bugari i Zagreb. Povijest, kultura i politika/Българите и Загреб. История, култура и политика. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hrvatski i bugarski kulturni djelatnici u Zagrebu“ održanog u Zagrebu, 2.-4. listopada 2017. Uredili Damir Karbić, Tihana Luetić i Hrvojka Mihanović-Salopek. Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2019. ISBN 978-953-347-208-9.* Сборникът съдържа 18 студии на хърватски и български автори (9 от Хърватия и 9 от България), представени като доклади в двустранната научна конференция на тема „Хърватски и български културни деятели в Загреб“, състояла се на 2–4 октомври 2017 г. в хърватската столица. Той е с обем от 319 стр., включително 53 илюстрации, като всяка студия или статия е придружена с резюмета на английски и хърватски/български език.

Хронологическите рамки на сборника обхващат периода от 40-те години на XIX век до нашето съвремие, а проблемно-тематичното му съдържание отразява разнообразни аспекти от историческите, културните и политическите взаимоотношения между двата народа, свързани с най-изявените техни деятели на това поприще. Авторите на студиите и статиите са както утвърдени учени в областта на българо-хърватските отношения, които многократно са участвали в досегашните конференции, така и изследователи, които успешно дебютират на тези форуми. Текстовете са написани на основата на новооткрити архивни документи и материали от хърватски, български и чужди архивохранилища и библиотеки. Привлечени са и нови или досега неизползвани библиографски източници, които обогатяват информационната основа на сборника. Съдържанието му се открива със статията на доц. Наум Кайчев от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, посветена на личността и дейността на хърватския картограф Драгутин Селян и неговите проучвания за Балканите през 40-те години на XIX в. Проф. Хървојка Миханович-Салопек от Института за история на хърватската литература, театър и музика при ХАНИ се представя със студия за българските мотиви в творчеството на хърватския поет и българофил Антун Харамбашич с акцент за неговата преводна антология „Български стихотворения“ в контекста на стилистичното формиране по време на романтизма. Проф. Злата Живакович-Керже от Секцията за история на Славония, Срем и Бараня на Хърватския исторически институт в своята студия разглежда значението на епископ Йосип Юрай Щросмайер за създаване на здравите основи на хърватско-българските връзки. Обзорен поглед за отношението на правашите към България и българите до краха на Австро-Унгария прави проф. Степан Маткович от Хърватския исторически институт. Следва статията „Владимир Дежелич (Стари) и българите“ на доц. Тихана Луetic от Отделението за исторически изследвания на ХАНИ, в която на основата на нови архивни материали са реконструирани близките контакти на този хърватски деец в качеството му на председател на хърватското студентско дружество „Звонимир“ във Виена в края на XIX в. с българските студенти в същия град. В студията на доц. Йосипа Драгичевич от Института за история на хърватската литература, театър и музика е разказана интересната и непозната досега историята на хърватската актриса и писателка Ивка Крал-Миларов (1856–1942) и нейния съпруг Илия Миларов (1859–1948), юрист, писател, публицист и театрален деец, оставили следи в културата и на двете страни.

„Две столици – едно планинарство. Из историята на хърватското и българското планинарство в края на XIX – първата половина на XX век“ е озаглавена студията на проф. Светлозар Елдърров от Института за балканистика с Център по тракология (ИБЦТ). Доц. Милена Георгиева от Института за изследвания на изкуствата при БАН фокусира

своята публикация върху срещата на южнославянските художници в Загреб и влиянието ѝ върху българската рецепция на хърватската културна норма. Със статията си „Адам Мандрович и създаването на професионалния театър в България“ д-р Ивайло Начев от ИБЦТ прави сравнителен анализ на връзките между театралното дело в Загреб и София в началото на XX век. Доц. Антоанета Балчева от ИБЦТ представя и анализира непознати досега публикации на Стилиян Чилингиров за хърватите и хърватско-българските взаимоотношения от първата половина на XX в. Проф. Векослава Ядрана от Университета „Юра Добрила“ в Пула разглежда в контекста на българо-хърватските културни взаимоотношения писмата на хърватската писателка Александра (Алка) Мажуранч-Несторов (1871–1971), съпруга на българския дипломат Димитър Несторов (1868–1943).

Д-р Крешимир Белошевич от клиничния център „Ребро“ прави преглед на изворите и материалите в хърватските архиви за връзките между хърватските и българските вегетарианци в периода между двете световни войни. Диана Гласнова, главен редактор на сп. „Родна реч“ на Националната общност на българите в Хърватия и в качеството си на представител на Хърватско-българското дружество в Загреб представи живота и литературното наследство на хърватския преводач Лео Държич, работил в периода 1939–1970 г. и превеждал български автори и произведения. Доц. Марияна Стамова от ИБЦТ е посветила своята статия на живота и дейността на възпитаника на Загребския университет Коста Коев (1846–1906), учител, педагог и театрален деец, работил в следосвобожденска България като секретар на Народното събрание и съветник по педагогическите въпроси при Върховната сметна палата. Доц. Николай Кочанков от Националния исторически музей прави биографичен портрет на българския пълномощен министър в Загреб в годините на Втората световна война Йордан Мечкаров и анализира неговите доклади. Студията на доц. Ирина Огнянова от ИБЦТ е посветена на съдебният процес срещу архиепископ Йосип Степинац в Загреб през есента на 1949 година. Доц. Людмила Миндова от ИБЦТ в своята публикация разглежда личните и творческите връзки на хърватската поетеса Весна Парун с български приятели. Сборникът завършва със статията на Алойсие Просоли, организатор и продуцент на Международния фестивал на старинната музика в Двиград, който прави атрактивен обзор на съвременното хърватско-българско музикално сътрудничество.

Като цяло сборникът се отличава с подчертан интердисциплинарен характер, разширява познавателното пространство на българо-хърватските взаимоотношения и притежава голяма научна и практическо-приложна стойност. Със своята наситена фактологичност и концептуални приноси той ще бъде полезен не само за историците, филолозите, изкуствоведите и културолозите в Хърватия и България, но също за по-широк кръг читатели, както желаят да се запознаят с многообразието на тесните взаимоотношения между двете страни и двата народа през вековете.

Датата на подаване на статията в редакцията 27.02.2019 г.